

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Пачынальнікі

“Я РОДНАЕ МОВЫ НЕ КІНУ Ў НЯДОЛІ” ДА 130-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ВАЦЛАВА ЛАСТОЎСКАГА

Напрыканцы мінулага стагоддзя адбывалася вяртанне ў гісторыка-культурны і навуковы працэс спадчыны тых творцаў, хто стаў ахвярай палітычных рэпрэсій і каго ідэалагічная цензура больш за паўстагоддзя настойліва імкнулася выкрасліць з айчыннай гісторыі, навукі, людской памяці. Гэта было пакаленне людзей, якія шчыра і рупліва працавалі на карысць Бацькаўшчыны і народа, пакаленне высокіх інтэлектуалаў, якое хацела пабудаваць новую, вольную Беларусь. Маладыя інтэлігенты, у якіх абудзілася нацыянальная самасвядомасць, імкнуліся абудзіць іншых. Яны верылі, што “багаты слаўнай культурнай мінуўшчынай, поўны маладых творчых сіл... беларускі народ у хуткім часе дасць славянству і ўсяму свету яркія доказы свайго ўваскрэшэння і прынясе на раскошны алтар чалавечай цывілізацыі плён свайго нацыянальнага генія, лепшыя кветы свайго вызваленага духу” [1, с. 29]. На жаль, іх мары і спадзяванні не здзейсніліся, але яны паспелі зрабіць вельмі шмат. Адны з іх зніклі бяследна і пахаваны ў невядома якіх Курапатах, другія (іх значна менш) прайшлі праз пекла пакут і здзекаў, праз гвалтоўны разрыў з Радзімай і любімай працай. Пра іх не згадалася ў энцыклапедыях савецкага часу, а калі і паведамлялася, то лёс абмяжоўваўся зашыфраванай фармулёўкай: “у апошнія гады жыў за межамі БССР”. Яны мелі аднолькавыя ці блізкія светапогляды, лёс многіх меў падобнае завяршэнне: выгнанне з Радзімы, пакутніцкая смерць, доўгае забыццё на Бацькаўшчыне. Яны жылі для Беларусі, для беларускага народа, будавалі Беларускі Дом (А. Каўка), у якім павінна было загучаць роднае слова. Яны імкнуліся да таго, каб наш народ стаў сапраўды вольным, незалежным, каб кожны грамадзянін ведаў гісторыю сваёй краіны, культуру, мову, шанаваў іх. 23 студзеня 2013 г. споўнілася 75 гадоў з дня пакутніцкай смерці, а 8 лістапада 2013 г. – 130 гадоў з дня нараджэння аднаго з іх: сакратара “Нашай Нівы”, прэм’ер-міністра Беларускай Народнай Рэспублікі, неадменнага сакратара Інстытута беларускай культуры, акадэміка і сакратара Беларускай акадэміі навук Вацлава Ластоўскага.

Асоба Вацлава Ластоўскага (1883 – 1938) займае важнае месца ў гісторыі Беларусі першай паловы ХХ ст. Гэта быў выдатны гісторык, чалавек вялікай эрудыцыі, патрыёт. Ён стварыў першае даследаванне па гісторыі Беларусі ад старажытнасці да пачатку ХІХ ст., якое дало штуршок развіццю нашай навукі. Валодаючы энцыклапедычнымі ведамі, здольнасцю глыбока аналізаваць і аднаўляць гістарычныя падзеі, ён праявіў сябе ў многіх галінах ведаў: гісторыі, мовазнаўстве, літаратуразнаўстве, краязнаўстве, грамадазнаўстве. Першая сусветная вайна, рэвалюцыйныя падзеі ў Расіі стваралі ўмовы для барацьбы за адраджэнне беларускай дзяржаўнасці. В. Ластоўскі праводзіў актыўную палітычную дзейнасць як прэм’ер-міністр БНР, абвяргаў распаўсюджаную думку пра адсутнасць існавання беларускай нацыі, яе мовы. Беларускае пытанне стала адным з галоўных у яго дзейнасці. Невыпадкава, што ён абапіраўся на веданне гісторыі, бо “*гісторыя – гэта фундамент, на каторым будуюцца жыццё народа. І нам, каб адбудаваць сваё жыццё, трэба пачаць з фундаменту, каб будынак быў моцны*” [2, с. 247]. Лёс В. Ластоўскага – ілюстрацыя пафасу і

трагізму айчыннай гісторыі першай трэці XX ст. Адзін з заснавальнікаў Беларускай Народнай Рэспублікі, ён стаў сведкам гібелі ўласнага палітычнага дзіцяці. Заснавальнік навуковай школы, ён стаў сведкам яе разгрому. Дасягнуўшы прызнання сваёй дзейнасці на глебе нацыянальнай навукі і культуры, ён быў расстраляны як вораг народа ў далёкім няродным Саратаве.

Жыццёвыя абставіны змусілі яго паверыць у шчырасць савецкай улады, пакінуць у 1927 г. Літву і пераехаць у БССР. Калі б ён ведаў, якія чэкісцыя гульні адбываліся за яго спінай, то, мусіць, ніколі не пакінуў бы Коўна, а шукаў бы кампрамісу з дырэктарам Міністэрства замежных спраў Літвы І. Іанінасам. Спачатку здавалася, што ў БССР усё складваецца цудоўна: атрымаў пасаду і любімую працу. Улада быццам бы дазваляе беларускаму руху пашырацца і ўмацоўвацца, садзейнічаць таму, каб беларусы сталі людзьмі нацыянальна свядомымі, і пры гэтым адначасова сочыць за тымі, хто складае патэнцыйную небяспеку, адступае ад генеральнай лініі. Але неўзабаве пачалося змаганне з нацыянал-дэмакратызмам, фарміраванне атмасферы жаху, а потым пошукі ворагаў народа. Што на самай справе ўяўляла палітыка бальшавіцкай улады ў дачыненні да беларускага нацыянальна-культурнага руху, добра відаць з “Докладной записки” І. Апанскага старшыні АДПУ СССР В. Мянжынскаму, асноўны сэнс якой у тым, каб давесці Лубянцы, што «“белорусские дела”... изо дня в день приобретают всё более серьёзный характер вследствие неуклонно усиливающегося национал-демократического движения» [3, с. 140]. Тут даецца характарыстыка ўсім найбольш прыкметным асобам айчыннай літаратуры, навукі, грамадска-палітычным дзеячам 1920-х гг. Ацэньваючы значэнне Акадэмічнай канферэнцыі, чэкіст не без задавальнення адзначае, што на ёй партыя “нажила капитал, выразившийся в процессе развала белорусской эмиграции (в результате конференции ожидается возвращение в Минск видного бел. деятеля, бывш. премьер-министра правительства БНР ЛАСТОВСКОГО) и в поднятии значения Минска как единственного культурного и политического центра всей Белоруссии” [3, с. 149]. Крыху далей ён дадае, што пасля “Минской Академической конференции возможно со стороны ЛАСТОВСКОГО некоторый поворот в сторону Минска, однако, в искренности этого поворота мы сильно сомневаемся и пока от оценки его воздерживаемся” [3, с. 155]. Вацлаў Ластоўскі і яго паплечнікі не заўважалі, што друк і радыё пачыналі гучаць грозна, выкрываючы ворагаў народа, нацыянал-дэмакратаў. Старт далі пастановы XI і XII з’ездаў КП(б)Б. Усё гэта было прэлюдыяй да бязлітаснага ўсёпажыральнага смерчу, які на пачатку 1930-х захапіў і знёс з Беларусі яе найлеп-

шых сыноў, інтэлектуальную эліту, каб вярнуцца крывавым патопам 1937 – 1938 г. Сярод ахвяр быў і В. Ластоўскі. У выніку палітыка беларусізацыі захлынулася ў крыві і анямела ад жаху, а колішныя імкненне да беларускаці не набыло сапраўднага шырокага руху, і калі курс змяніўся і гаварыць па-беларуску стала небяспечна, большасць адраклася ад сваёй мовы. Як дакладна заўважыў М. Улашчык, “уся, бачыце, небяспека, што поперак рэвалюцыі стаў дзясятка Ластоўскіх. Дык у іх не было аніводнага салдата, ні стрэльбы для аховы. А палошчуць людзей колькі часу, не перастаюць – ворагі, нацыяналісты. У нацыяналістаў жа гэтых толькі і віны: хацелі быць беларусамі і ў Беларусі жыць па-беларуску” [4, с. 140]. Дадамо, што галоўнай іх зброяй было разумнае, мудрае, абуджальнае слова, а войскам – кнігі.

Боль за нацыянальнае адраджэнне і клопат пра гістарычную памяць вадзілі прамом В. Ластоўскага, калі ён працаваў над “Гісторыяй беларускай (крыўскай) кнігі” (Коўна, 1926). Яна ўзор таго, як трэба беларусам “ісці следам сваіх вялікіх мужоў звальнення з-пад чужых культурных і палітычных уплываў... будаваць свой уласны храм веды і красы” [5]. Як справядліва адзначаў М. Улашчык, “па кнігазнаўстве нашым нічога падобнага пагрунтоўнасці дасюль не было і, пэўна, доўга яшчэ не будзе” [4, с. 140]. І гэта сапраўды так. У кнізе на 640 старонках пададзена апісанне ўсіх вядомых на той час помнікаў нашага прыгожага пісьменства ад канца X да пачатку XIX ст., праведзена іх падрабязная жанрава-стылёвая дыферэнцыяцыя, ёсць узоры мовы, аналізуюцца моўныя асаблівасці найбольш значных твораў. Як дадатак – аб’ёмны слоўнік, паказальнік імён і геаграфічных назваў, алфавітна-тэматычны спіс разгледжаных твораў. Са старонак гэтага дыхтоўнага фаліянта В. Ластоўскі паўстае сапраўдным рупліўцам нашай старасветчыны, тонкім знаўцам яе адметнасцей.

Мовазнаўствам Вацлаў Ластоўскі, паводле яго ж прызнання, пачаў займацца “ад 1902 году”, калі стаў занатоўваць “цікавыя” словы, запісваць іх для сябе. Вынікам працы стаў “Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік” (Коўна, 1924), у прадмове да якога найбольш выразна выкладзена пазіцыя В. Ластоўскага да мовы, яго стаўленне да неабгрунтаваных запазычанняў, вызначаны задачы айчыннага мовазнаўства. Асобнае месца адведзена аргументацыі называння нашай Радзімы Крывіяй, а народа крывічамі. Слоўнік быў сустрэты грамадскасцю неадназначна. Гэта тлумачыцца тым, што калі ў “здоровай народнай стыхіі” не знаходзілася адпаведнікаў, В. Ластоўскі прапаноўваў шмат вузкадыялектных лексічных адзінак ці ўласныя наватворы, нярэдка малазразумелыя. Безумоўна, на структуру слоўнікавых артыкулаў паўплываў недахоп спецыяльных філа-

лагічных ведаў, адпаведнай прафесійнай адукацыі. Але грунтуючыся на сучаснай лексікаграфічнай тэорыі, ковенскі даведнік можна разглядаць не толькі як перакладны, але і як тэрміналагічны, этымалагічны слоўнік. Так, пасля асноўнага лексічнага матэрыялу пададзены руска-беларускі слоўнік асабовых імён – “Крыўскі (беларускі) іменнік”, першая спроба апісання беларускай антрапаніміі; слоўнікі арніталагічных і батанічных тэрмінаў (“Назовы птахуў” і “Іменнік расьцін”); слоўнік беларускай вайскавай тэрміналогіі “Вайсковая каманда”. Гэтым “падручным” слоўнікам В. Ластоўскі імкнуўся задаволіць надзённы попыт (больш нарматыўныя “Беларуска-расійскі слоўнік” і “Расійска-беларускі слоўнік” М. Байкова і С. Некрашэвіча з’яўцаў у БССР пазней). Як мовазнаўца В. Ластоўскі выявіў сябе і ўвосень 1926 г. падчас правядзення Акадэмічнай канферэнцыі па праблемах рэформы беларускага правапісу і азбукі, на якой ён выступіў катэгарычным прыхільнікам кірылічнага шрыфту, быў абраны старшынёй графічнай камісіі. Аднак найбольш яскрава талент Ластоўскага-мовазнаўцы раскрыўся ў шматлікіх крытычных і публіцыстычных артыкулах, якія, на жаль, дагэтуль амаль не даследаваны. А якраз яны маюць вялікае значэнне для мовазнаўства. З артыкулаў і зацемак паўстае сапраўдны волат “крывіцкага духу”. В. Ластоўскі паглыбіў, удакладніў Багушэвічаў тэзіс пра мову як душу народа. Ён дастаткова ясна бачыў сваю мэту – даказаць усімі магчымымі сродкамі спрадвечную самабытнасць і вялікае культурнае значэнне беларускай мовы, якую разам з пачуццём нацыянальнай еднасці, звычаямі і царквой адносіў да найгалоўнейшых маральных інстытуцыйных каштоўнасцей.

Спосаб разгляду вучоным самых разнастайных аспектаў мовы і злучанай з ёй праблематыкай, глыбіня і сіла яго аргументацыі пераконваюць у тым, што В. Ластоўскі паступова выпрацоўваў метады, пры дапамозе якога можна растлумачыць першапачатковае адзінства мовы і мыслення: “...мова ёсць вялікай нацыянальнай легендай і скарбніцай, святой спадчынай, каторая пераходзіць з пакалення ў пакаленне, з дзядоў на ўнукаў. Увесь светагляд і паэзія нашых прадзедаў замыкаліся ў мове. Кожнае слова было легендай-пагудкай, мітам, было поўнае зместу і паэзіі: бо міт асновываўся на легендзе, а легенда замыкалася ў слове. Слова ёсць творчасцю ўсяго народа, формы слова шліфаваліся многімі пакаленнямі і сталеццямі, пакуль сталіся тым, чым яны сягоння ёсць” [2, с. 360]. Да ўсяго ж, “слова – гэта не ўмоўны знак для выражэння мыслі, але мастацкі абраз...” [2, с. 360]. Адсюль вынікае, што для В. Ластоўскага мова – гэта сродак сузірання народа, яго космас. Следам за В. фон Гумбальтам, які даводзіў, што “мовы заўсёды маюць нацыянальную форму, з’яўляючыся

непасрэдна і ўласна нацыянальным тварэннем”, і суадносіў паняцці *народ* і *мова*, лічачы нацыю такой формай “індывідуалізацыі чалавечага духу”, якая валодае моўным статусам, В. Ластоўскі сцвярджаў, што “*наш век – гэта век самага ярага нацыяналізму. І пры гэтым нацыяналізму, які шукае і знаходзіць сваё выражэнне ў апафеозе нацыянальнай мовы. Гэта ёсць характэрная асобнасць нацыяналізму нашых дзён*” [2, с. 392]. Прынамсі, гэта быў не агрэсіўны, радыкальны нацыяналізм, у якім яго абвінавацяць у 1930-я гг., а спроба абароны правой роднай мовы, усяляўлення яе як духоўнай велічы народа, той шматстайнасці і сістэматычнасці, якія назіраюцца ў праяўленні дзейнасці мовы, абумоўлены яе лучнасцю з народам, з яго нацыянальным характарам, душой, складам мыслення. Дарэчы, вучэнне пра тоеснасць “духу народа” і яго мовы было асноўным у лінгвістычнай канцэпцыі В. Гумбальта (“мова народа ёсць яго дух і дух народа ёсць яго мова – цяжка ўявіць сабе нешта больш тоеснае”). Абапіраючыся на гэты тэзіс, В. Ластоўскі па-свойму развязваў важныя праблемы сацыяльна-філасофскага моўнага зместу: “*Мова – гэта аблічча душы народа, і гэтае аблічча народнай душы нельга брыдзіць прылепкамі і наклеякамі, а наадварот, чым яно будзе чысцейшым, тым прыгажэйшым і здаравейшым*” [2, с. 362]. Па сутнасці, В. Ластоўскі выступаў адным з першых распрацоўшчыкаў філасофіі роднай мовы, сцвярджаючы гумбальтаўскі тэзіс тоеснасці мовы і духу, мовы і душы: “*Душа без роднай мовы – гэта кветка без каранёў, гэта разбітая скрыпка, пусты дом, напоўнены трупамі*” [2, с. 280]. Даводзіў, што мы, беларусы, дзеці адной зямлі, адзін народ, што галоўны знак гэтага – “*наша пераказаная нам ад прадзедаў беларуская мова, каторую мы навінны любіць, шанавалі і стараціца, каб і нашы дзеці любілі і шанавалі... гэта апрадка яго [беларуса] душы і яго думак*” [2, с. 270].

Вучонага вельмі непакоілі непатрэбныя запазычанні, якія адрываюць літаратурную мову ад жывой народнай: “*Мова, перапоўненая чужаземскімі словамі, з’яўляецца ізалятарам культуры ад народных мас*” [2, с. 362]; “*...калі мы будзем перапаўняць свой слоўнік словамі, запазычанымі ад суседзяў, – мы ўтрацім з часам нават тыя індывідуальныя рысы, якімі цяпер абладаем, і наадварот, калі мы будзем унікаць суседскіх слоў... і заступаць іх на магчымасці яркімі, сваімі ўласнымі словамі, узятымі з вуснаў народа або са старой пісьменнасці, то перамога будзе на нашай старане: мы не толькі абаронім, але і паглыбім індывідуальнасць сваёй мовы*” [2, с. 398]. Як бачым, В. Ластоўскі стаяў на пазіцыях памяркоўнага пурызму, выступаў супраць непатрэбных запазычанняў, падтрымліваў папаўненне слоўніка мовы за кошт уласных сродкаў. Абурэнне ў душы

В. Ластоўскага выклікалі шматлікія тутэйшыя зноскі, гатовыя прадаць душу, мову, бацькоў за міску поліўкі: “Хто ні шануе родную мову, той ні шануе сябе самога, ні свой род, ні сваіх дзядоў-бацькоў, каторыя тэй жа мовай гаварылі. А хто стыдаецца роднай мовы, варт таго, каб і яго добрыя людзі стыдаліся, як вырадка, каб ім пагарджалі, як вылюдкам. Бо стыдаючыся роднай мовы, ён крыўдзіць не толькі дзядоў-бацькоў сваіх, але і ўвесь народ” [6, с. 8].

Вацлаў Ластоўскі не прымаў нацыянальнага рэнегацтва, слухна заўважаючы, што “поле пус-тое, бо сыны Бацькаўшчыны нашай к чужым у найміты пайшлі, чужыя гумны і засека багачыць” [6, с. 8]. Не падтрымліваў палітыку культуртэрагаў і апекуноў, якая асуджае беларусаў на нацыянальную смерць, вымагаючы ад іх: “будзь маскалём, будзь палякам, але калі захочаш за-стацца беларусам – вымірай...” [2, с. 282].

Абурэнне выклікалі ў яго спробы раздзяліць беларусаў па рэлігійнай прыналежнасці. «Крыўджаны, бяспраўны беларус не можа нават у сваёй мове пажаліцца Богу, бо мова яго “нячыстая” і выкінута з цэркваў і касцёлаў...» [2, с. 283]. В. Ластоўскі заклікаў суайчыннікаў дабівацца, каб родная мова гучала ў цэрквах і касцёлах, абвяргаў тэзіс пра беларускую забітасць. Яшчэ адной важнай прычынай адмоўнага стаўлення да роднай мовы, на думку вучонага, была адсутнасць школы на роднай мове. Таму ён гаварыў пра неабходнасць будаваць беларускамоўную школу: “Наша ніўка на слаўных людзей урадліва, толькі бяда ў тым, што дагэтуль ураджай гэты збіралі і спажывалі не мы, а тыя, каторыя цяпер якраз вытыкаюць нам нашу цемнату” [2, с. 272]. Ён разумеў, што толькі з нацыянальнай мовай у святыхнях і школах можна выхаваць здаровую нацыю, здольную захаваць і абараніць свабоду і незалежнасць сваёй краіны.

Не ўхваляў бацькоў, якія вылузваюцца са скуры, каб даць адукацыю сваім дзецям, а тыя, выйшаўшы ў людзі, пагарджаюць бацькамі-мужыкамі, саромеюцца іх. І ў гэтым В. Ластоўскі бачыў віну бацькоў, якія не вучылі дзяцей шанаваць сваё, роднае змалку, ды і самі цураліся яго. Важная роля ў выхаванні дзяцей належыць сям’і, якая павінна прывучыць дзіця “шанаваць прадзедаўскія абычай”, мову. Грунтуючыся на гуманістычным светапоглядзе, ён настойліва і пераканальна, аўтарытэтна і далікатна настаўляў, што “мова – гэта найкрапчэйшы вузел, які звязвае бацькоў з дзяцьмі, людзей з людзьмі” [2, с. 252]. Як бачым, для В. Ластоўскага мова не толькі сродак зноскі, пазнання навакольнага асяроддзя, але і сувязь пакаленняў, цэмент нацыі. Родная мова – гэта тое, што можа аб’яднаць беларусаў, зрабіць іх салідарнымі, самаахвярнымі.

Доўгае паднявольнае жыццё беларускага народа спрычынілася да страты нацыянальнай годнасці, скалечыла яго душу, што ён “мовы сваёй роднай, спрадвечнай, – той мовы, каторая песняй калыснай лілася над ім з матчыных грудзей, пачаў стыдацца...” [2, с. 237]. Вацлаў Ластоўскі заклікаў кожнага беларускага сына выйсці на ніву бацькаўшчыны і сеяць “зерне свядомасці нацыянальнай”, несці сваю бацькоўскую мову ў жыццё, у свет, вучыць “лічыць нацыянальную справу справай сваёй” [2, с. 238]. Гаварыў пра аднабокi падыход да вывучэння нашай мовы даследчыкамі XIX ст. і папярэджваў: “...нашаму моваведу, які прыступае да пазнання сваёй мовы, трэба дужа крытычна прымаць тыя вывады, якія падсоўваюць у сваіх працах вучоныя нашых суседзяў з Усходу і Захаду” [2, с. 363].

Нельга не сказаць колькі слоў пра яго цікавыя этымалагічныя эцюды каранёў гал, корс, корх, пра “рачнае імязоўніцтва”, зацемкі пра аднасловы, пра ўжыванне адзінак свет і святло, страніца, земляробства, хлебаробства, якія друкаваліся ў часопісах “Крывіч”, “Узвышша”, нарэшце пра “Слоўнік геамэтрычных і трыганамэтрычных тэрмінаў і сказаў”, складзены сумесна з К. Дуж-Душэўскім. У нататцы “З-пад праху вякоў” ён прапаноўваў збіраць рэдкія словы, вытлумачваць іх значэнне і падаваў узор, як трэба гэта рабіць [2, с. 297].

Пра Вацлава Ластоўскага можна сказаць так, як ён гаварыў пра Сяргея Палуяна: “Больш за ўсё на свеце любіў сваю Бацькаўшчыну, свой край, мову і народ, і ўсе свае сілы клаў у ахвяру роднай Беларусі, але глуха была старонка на голас шчырай душы...” [2, с. 244]. Ён браўся за лексікаграфічную працу, за грамадска-палітычную дзейнасць, за краязнаўства і музеязнаўства, за гістарычную навуку, ва ўсім шукаў шляхоў пазбаўлення ад бяспамяцтва. Да апошніх дзён жыцця заставаўся адданым свайму выбару, свайму крэда: “Я роднае мовы не кіну ў нядолі”.

Спіс літаратуры

1. Цвікевич, А. Беларусь. Политический очерк / А. Цвікевич. – Берлин : Изд. Чрезвычайной Дипломатической миссии БНР, 1919.
2. Ластоўскі, В. Выбраныя творы / В. Ластоўскі; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 1997.
3. Скарыйніч : літ.-наук. гадзавік / укл. А. Каўка. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2002. – Вып. 5.
4. Каўка, А. Будам жыць! Пра тое самае / А. Каўка. – Мінск – М. : БГАКЦ, 1998.
5. Крывіч. – 1924. – № 2. – С. 1.
6. Ластоўскі, В. Што трэба ведаць кожнаму беларусу / В. Ластоўскі. – Менск, 1918.

Дзмітрый ПАЎЛАВЕЦ,

дацэнт кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі
Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя Францыска Скарыны.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.